

Maciej Hejger

Ludność żydowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1945-1951

Słupskie Studia Historyczne 7, 137-156

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maciej Hejger
WSP Słupsk

LUDNOŚĆ ŻYDOWSKA NA POMORZU GDAŃSKIM W LATACH 1945-1951

Po II wojnie światowej na Pomorzu Gdańskim przebywała nieliczna grupa ludności pochodzenia żydowskiego. W jej skład wchodził Żydzi niemieccy (byli obywatele Rzeszy Niemieckiej) i tzw. Mischlingowie, czyli osoby wywodzące się z mieszanych związków małżeńskich. Osoby te zataiły przed władzami niemieckimi swoją tożsamość narodową, co pozwoliło im przetrwać wojnę; po jej zakończeniu zaczęły ujawniać pochodzenie, chcąc uchronić się przed prześladowaniami ze strony przedstawicieli polskiego społeczeństwa i aparatu władzy, jakie dotknęły ludność niemiecką, i móc korzystać z praw przysługujących ludności żydowskiej w powojennej Polsce. Miało to sprzyjać poprawie sytuacji materialnej i umożliwiać podejmowanie działalności politycznej i społecznej oraz aktywności zawodowej. Wkrótce po zakończeniu działań wojennych na Pomorzu Gdańskim zaczęli również osiedlać się Żydzi polscy przybywający w ramach repatriacji z ZSRR. Do dawnych miejsc zamieszkania powracali także nieliczni przedstawiciele ludności żydowskiej wysiedlonej w latach 1939-1940 przez władze niemieckie do Generalnego Gubernatorstwa z ziem wcielonych do Rzeszy¹.

Ustalenie liczby Żydów przebywających po zakończeniu działań wojennych na Pomorzu Gdańskim nastęrcza szereg trudności. Wynikają one na przykład z niedokładnego ewidencjonowania tej ludności przez władze wojewódzkie i terenowe. Wpływ na to miało wiele przyczyn, wśród których do najważniejszych należy pomijanie przez urzędników prowadzących czynności spisowe żydowskiej przynależności narodowej. Ponadto sprzyjały temu – wysoka mobilność Żydów i rozwinięty stopień asymilacji narodowej w środowisku polskim lub niemieckim,

czego nie potrafili lub nie chcieli uwzględnić pracownicy polskiej administracji państwowej i samorządowej.

Szczegółową natomiast statystykę ludności żydowskiej prowadził Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP). Według jego ustaleń, dotyczących pierwszego powojennego okresu, w województwie gdańskim 15 czerwca 1945 r. przebywało 212 Żydów, na początku 1946 r. – 1150, a 1 lipca tego roku – 2138². Natomiast według szacunków Działu Narodowościowego Departamentu Polityczno-Wychowawczego Ministerstwa Administracji Publicznej mniejszość żydowska liczyła na początku 1946 r. 1286 osób. Na wzrost liczby ludności żydowskiej wpłynęła wspomniana repatriacja z ZSRR³ i z głębi kraju. Do końca 1947 r. jej liczba po wyjazdach spowodowanych pogromem kieleckim 4 lipca 1946 r.⁴, spadła do około 900 osób, i na takim poziomie utrzymała się aż do następnej fali emigracji z Polski do Izraela w latach 1949-1951. Dane te należy jednak traktować jako wartości przybliżone, ponieważ wiele osób narodowości żydowskiej z różnych powodów podawało się za Polaków. Dochodziło również do przypadków potwierdzania przez Żydów przed władzami polskimi swojej rzekomej narodowości niemieckiej, bowiem pozwalało to na uniknięcie prześladowań bądź poprawienie swojej sytuacji materialnej dzięki wysiedleniu za Odrę.

Na terytorium całego kraju w czerwcu 1945 r. przebywało 73 965 osób narodowości żydowskiej, w styczniu 1946 r. – 99 881 osób, w lipcu tego roku – 243 926 osób, natomiast pod koniec 1947 r. notowano 88 257 osób⁵. Największe skupiska mniejszości żydowskiej w Polsce znajdowały się na Dolnym Śląsku, w Łodzi i w Szczecinie⁶. Region gdański był zatem obszarem o niewielkiej liczbie tej ludności i znikomym jej znaczeniu dla władz polskich.

Żydzi przebywający po zakończeniu działań wojennych na Pomorzu Gdańskim zamieszkiwali przede wszystkim w ośrodkach miejskich. Największe skupisko znajdowało się w Gdańsku, gdzie rejonem koncentracji była dzielnica Wrzeszcz. Mniejsze grupy zamieszkiwały w Sopocie, Gdyni, Elblągu, Słupsku, Lęborku i Tczewie. Najprawdopodobniej w innych miastach regionu również przebywali przedstawiciele tej mniejszości. Niektórzy Żydzi zamieszkiwali też na wsi, nie tworząc tam jednak skupisk charakterystycznych dla miast. Na przykład w Chmielnie i Goręczynie (powiat kartuski) w 1947 r. zamieszkiwało dwóch Żydów⁷.

Zachodzące po II wojnie światowej zmiany granic administracyjnych i przynależności terytorialnej powiatów na Pomorzu Gdańskim nie miały wyraźnego wpływu na liczebność i rozmieszczenie ludności żydowskiej. Większe znaczenie posiadała naturalna dla tej społeczności chęć życia w grupie, co stwarzało poczucie bezpieczeństwa i dawało lepsze możliwości ekonomiczne. Sprzyjało to także podjęciu intensywnej działalności politycznej, społecznej i zawodowej oraz rozwijaniu życia religijnego, co szczególnie wyróżnia tę grupę wobec pozostałych – liczebnie porównywalnych grup narodowościowych i kulturalnoprzynależnościowych zamieszkujących na Pomorzu Gdańskim.

Pierwsze próby wewnętrznego zorganizowania się gdańscy Żydzi podjęli w czerwcu 1945 r., tworząc Wojewódzki Komitet Żydowski, z siedzibą w Gdańsku-Wrzeszczu przy ul. Konopnickiej 8⁸. Celem działalności statutowej Komitetu było sprawowanie opieki socjalnej nad ludnością żydowską, głównie poprzez udzielanie pomocy materialnej. Ponadto przewidywano zorganizowanie repatriacji Żydów z ZSRR i pomoc przy wyjazdach do Palestyny. Komitet miał także inicjować działalność gospodarczą (tak zwana produktywizacja), udzielać pomocy prawnej, popierać rozwój kultury żydowskiej i umożliwiać zaspakajanie potrzeb religijnych.⁹

Władzę w Komitecie sprawował Zarząd, w składzie którego największe wpływy posiadali członkowie partii „Poalej Syjon-Lewica”¹⁰, w tym przedstawiciele prawicowego skrzydła tej partii, określanego jako „Poalej Syjon-Prawica”. Dużo mniejsze możliwości mieli natomiast działacze „Bundu” i Frakcji PPR przy CKŻP¹¹. Sytuacja ta uległa zmianie w 1948 r., gdy syjoniści wyemigrowali na Bliski Wschód, a decydujący głos uzyskali komuniści¹².

W początkowym okresie istnienia (latem 1945 r.) Komitet nie realizował przewidzianych dla niego celów, poza przeprowadzeniem w czerwcu rejestracji osób narodowości żydowskiej w Gdańsku. Dopiero jesienią po uzyskaniu dotacji z budżetu państwa przystąpił do aktywnej pracy, przede wszystkim organizując pomoc materialną. Z inicjatywy Komitetu otwarto wówczas dom noclegowy, kuchnię ludową i ambulatorium. Zorganizowano także rozdawnictwo żywności, odzieży i zapomóg finansowych dla najbardziej potrzebujących pomocy¹³.

W pierwszych miesiącach działalności rozmiary pomocy udzielanej przez Komitet były niewielkie. Wynikały one przede wszystkim z ogra-

niczeń aprowizacyjnych i finansowych, będących skutkiem wojny. Jednak od początku 1946 r. udało się znacznie poszerzyć zakres i formy pomocy dzięki regularnym wówczas dostawom darów przekazywanych przez American Jewish Joint Distribution Committee¹⁴ w Stanach Zjednoczonych, których rozdzielaniem zajmował się Wydział Opieki Społecznej Komitetu. W pierwszym półroczu tego roku wydano 25 tys. gotowych posiłków oraz 13 ton produktów żywnościowych i 2,5 tys. sztuk odzieży¹⁵. Ponadto otwierano nowe stołówki (w Sopocie), punkty pomocy medycznej i gabinety stomatologiczne.

Troskliwą opieką objęto dzieci i młodzież żydowską. Z inicjatywy Referatu do Spraw Dzieci i Młodzieży w 1946 r. w Gdańsku utworzono przedszkole żydowskie, istniejące do 1949 r. Ponadto organizowano im sezonowe formy wypoczynku, między innymi kolonie letnie w siedzibie Komitetu we Wrzeszczu¹⁶. Dla uczniów i studentów fundowano stypendia umożliwiające im pobieranie nauki. Pracownicy referatu prowadzili także intensywne poszukiwania dzieci żydowskich zaginionych w czasie okupacji¹⁷.

Komitet żydowski zajmował się również działalnością kulturalną. Referat Kultury i Propagandy przygotowywał spektakle teatralne i koncerty z udziałem artystów żydowskich, organizował okolicznościowe akademie (głównie o martyrologicznej treści) oraz spotkania z okazji tradycyjnych świąt żydowskich¹⁸.

Szeroki zakres prowadzonej działalności wymagał właściwych warunków lokalowych dla rozrastającego się Komitetu. W maju 1946 r. jego prezes Aron Lewin rozpoczął starania o pozyskanie nowej, większej siedziby. W tym celu zwrócił się do Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego w Gdańsku z wnioskiem o przekazanie budynku przy ul. Jana z Kolna 6, należącego wówczas do Komitetu Wojewódzkiego PPR. Przed wojną znajdowała się w nim siedziba Stowarzyszenia Żydowskiej Rozrywki Sportowej, co według wnioskodawcy stanowiło podstawę do jego zwrotu społeczności żydowskiej. Sprawa siedziby gdańskiego komitetu żydowskiego dotarła aż do Ministerstwa Ziem Odzyskanych, gdzie podjęto decyzję o odrzuceniu wniosku¹⁹.

Jednym z najważniejszych zadań CKŻP była wzmiankowana już produktywizacja ludności żydowskiej. Polegała ona na rozwijaniu zbiorowego i indywidualnego osadnictwa rolniczego lub podejmowania zatrudnienia w przemyśle. Jej celem było przekształcenie struktury za-

wodowej ludności żydowskiej, wyrażające się w likwidacji dotychczasowych zajęć oraz wprowadzeniem nowych – będących obcymi dla żydowskiej tradycji. Do osiągnięcia tego celu zmierzała partia komunistyczna, dla której stanowiło to ważny czynnik umacniania niedawno narzuconego ustroju poprzez zwiększanie liczby proletariuszy i wykorzystanie ich w walce z politycznymi przeciwnikami. Ponadto, jak pisze S. Łach : „Autorzy tej koncepcji uznali pracę na roli za jeden z głównych czynników podniesienia morale Żydów, ich uspołecznienia i związania z państwowością polską. Sądzone, że zasiedlenie wybranych gmin i majątków ziemskich jednorodnym pod względem składu narodowościowego zespołem ludności żydowskiej pozwoli, przy wykorzystaniu przedsiębiorczości i zalet umysłu tej ludności, na stworzenie wzorcowych gospodarstw”²⁰. W efekcie produktywizacja miała doprowadzić do wyeliminowania popularnego w polskim społeczeństwie stereotypu „Żyda-lichwiarza i spekulanta”, jako podstawowego elementu antysemickich opinii²¹. Prowadziło to także do laicyzacji społeczności żydowskiej, co było częścią zamierzeń władz komunistycznych realizowanych w tej dziedzinie wobec całego społeczeństwa. Z drugiej strony – produktywizacja odpowiadała zamiarom syjonistów, potrzebujących odpowiednio przygotowanych kadr dla rolnictwa i przemysłu w Palestynie i później w Izraelu.

Idea produktywizacji spotkała się z niechęcią Żydów gdańskich. We wrześniu 1946 r. wystosowali oni memoriał do ówczesnego wojewody gdańskiego Stanisława Zrałka, w którym przeciwstawili się takim założeniom²². Wynikało to z obawy przed ewentualnym rozproszeniem społeczności żydowskiej w ramach osadnictwa wiejskiego, co mogłoby doprowadzić do zatarcia odrębności narodowej i szybkiej asymilacji z ludnością polską. Zatrudnienie w przemyśle spowodowałoby podobne rezultaty, ułatwione utratą tradycyjnych zajęć.

Opór wobec produktywizacji wynikał jeszcze z innych przyczyn. Wiele osób narodowości żydowskiej na Pomorzu Gdańskim było zatrudnionych w instytucjach i urzędach państwowych, głównie w placówkach Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, komisariatach Milicji Obywatelskiej i w jednostkach wojskowych²³, lub pełniło kierownicze funkcje w wojewódzkim aparacie PPR. Zatrudnienie w tych instytucjach i zaangażowanie w działalność partyjną dawały uprzywilejowaną pozycję w społeczeństwie oraz bezpieczeństwo materialne,

a w wielu przypadkach poczucie bezkarności przy nagminnie popełnianych przestępstwach i nadużyciach. Przejście do pracy w rolnictwie lub przemyśle oznaczałoby konieczność utraty tych przywilejów i z tego względu nie wchodziło w rachubę. Wielu Żydów jednak w obawie przed produktywizacją unikało zarządzonej przez władze wojewódzkie rejestracji będącej wstępnym krokiem do jej przeprowadzenia. W tej sytuacji wojewoda sugerował władzom centralnym pozostawienie sprawy produktywizacji Żydów gdańskich w kompetencji Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego, który miał samodzielnie ustalić termin jej rozpoczęcia. W praktyce oznaczało to rezygnację z przeprowadzenia akcji²⁴.

Na podjęcie takiej decyzji miały wpływ jeszcze inne przyczyny. Osoby narodowości żydowskiej często unikały kontaktów z Komitetem, ponieważ ich nawiązanie oznaczało ujawnienie przynależności narodowej. W ich pojęciu mogło to spowodować niebezpieczeństwo dla życia lub przynajmniej grozić utratą wspomnianych przywilejów. Niewielka liczebność środowiska gdańskiego i jego rozproszenie również nie dawały poczucia bezpieczeństwa, które istniało w dużych skupiskach na ziemiach zachodnich, np. w Szczecinie i na Dolnym Śląsku²⁵. Do tego dochodził jeszcze ograniczony wpływ gdańskiego Komitetu na życie tutejszej ludności żydowskiej, w porównaniu do roli jaką miały w tym względzie oddziały CKŻP w tych ośrodkach. Wymienione czynniki ograniczały w poważnym stopniu zasięg oddziaływania Komitetu na Żydów gdańskich uniemożliwiając przeprowadzenie jednego z jego najważniejszych zadań, jakim była produktywizacja²⁶.

Obok działalności statutowej Komitet zajmował się także wieloma innymi sprawami dotyczącymi ludności żydowskiej. Jedną z najważniejszych był problem jej wyjazdów wraz z Niemcami za Odrę w latach 1945-1946. Odbywały się one wbrew stanowisku Komitetu dążącego do utworzenia skupisk żydowskich w Polsce i przeciwstawiającego się emigracji. Żydzi niemieccy decydowali się na wyjazd głównie do amerykańskiej strefy okupacyjnej, ponieważ umożliwiało im to dalszą podróż do Palestyny²⁷. Mieli też nadzieję na poprawę sytuacji materialnej i stanu bezpieczeństwa, czego nie gwarantowały im władze polskie ani organizacje żydowskie²⁸. W tym celu zatajali swoje pochodzenie i jako Niemcy łatwo uzyskiwali możliwość wyjazdu. Była także jedna z dróg *aliji*, czyli emigracji na Bliski Wschód, stanowiącej cel życiowy dla

zdecydowanej większości przedstawicieli społeczności żydowskiej w powojennej Polsce. W niektórych przypadkach, gdy stopień zagrożenia i materialnego ubóstwa były największe, Żydzi uzyskiwali zezwolenie nawet za pośrednictwem Komitetu nie widzącego innego wyjścia z sytuacji²⁹.

Od 1948 r. Komitet w coraz większym stopniu spełniał funkcję agendy umożliwiającej powiększanie wpływów wśród społeczności żydowskiej przez władze komunistyczne, co doprowadziło do ograniczenia jego działalności statutowej. Odzwierciedlały to praktykowane zasady doboru na stanowiska kierownicze w Komitecie, których objęcie uwarunkowano przynależnością do PPR i później PZPR. Wynikało to również z konformistycznej postawy wielu przedstawicieli środowiska żydowskiego wobec działań władz komunistycznych, jak i bezpośredni w nich udział.

Niezwykła aktywność polityczna i społeczna ludności żydowskiej spowodowała utworzenie niewspółmiernie dużej – wobec liczebności tej mniejszości na Pomorzu Gdańskim – liczby organizacji społecznych, partii politycznych i związków wyznaniowych. Wynikało to z wielu przyczyn, z których największy wpływ posiadało dążenie do polepszenia sytuacji materialnej, wysoko rozwinięte poczucie przynależności grupowej i poczucie zagrożenia wywołane przeżyciami wojennymi. Dużą rolę odgrywała umiejętność dostosowywania się do określonej sytuacji oraz przedwojenne tradycje polityczne. Działalność wielu organizacji, w tym przede wszystkim Wojewódzkiego Komitetu Żydów, partii „Poalej Syjon-Lewica” i „Haszomer Hacair”³⁰ miała także na celu rozszerzanie ideologii marksistowskiej i wpływów komunistycznych.

Istotny udział w organizowaniu życia społecznego i działalności politycznej miały stowarzyszenia i organizacje syjonistyczne. W 1945 r. we Wrzeszczu powstał młodzieżowy kolektyw robotniczy ”Dror”, pod względem organizacyjnym wzorowany na kibucu. Wchodził on w skład organizacji „Hechaluc-Pionier”, łączącej w swoim programie hasła syjonistyczne z socjalistycznymi. Celem jej działalności było przygotowanie młodzieży żydowskiej do pionierskiej pracy w Palestynie. Realizowano go poprzez zakładanie rolniczych i rzemieślniczych spółdzielni produkcyjnych jako ośrodków produktywizacji, oraz placówek kulturalno-oświatowych i szkoleniowych. W 1947 r. gdański „Dror” liczył 68 członków³¹. Z inicjatywy syjonistów założono także w Sopocie kibuc

„Ichudu”³² oraz oddział żeńskiej organizacji WIZO (Women International Zionist Organization). W Elblągu natomiast powstał kibuc morski, szkolący rybaków i marynarzy³³. Ponadto w Gdańsku istniały oddziały Żydowskiej Syjonistycznej-Socjalistycznej Partii Pracy „Hitachdut”³⁴, Zjednoczenia Syjonistów Demokratów „Ichud” i wspomnianej już partii „Poalej Syjon-Lewica”.

W latach 1947-1949 w Gdańsku rozwijały działalność oddziały fundacji „Keren Kejanet Leisrael” i „Keren Hajesod”, których celem było udzielanie pomocy i organizowanie życia społecznego ludności żydowskiej w oparciu o środki przekazywane przez *Joint*. Siedziba Żydowskiego Funduszu Narodowego mieściła się we Wrzeszczu przy ul. Saperów 17, a jej przewodniczącym był Henryk Lajb. Fundacja zapoczątkowała swoją działalność od przygotowań organizacyjnych uroczystości ku czci Teodora Herzla, twórcy idei syjonistycznej³⁵.

W zachowanej dokumentacji znajdują się również wzmianki o istnieniu w Gdańsku Powszechnego Żydowskiego Związku Robotniczego „Bund”, posiadającego członków i zwolenników w innych ośrodkach w kraju³⁶. Niestety, poza informacją o zaangażowaniu członków tej partii w działalność miejscowego oddziału CKŻP nie udało się ustalić bliższych szczegółów na ten temat.

W Gdańsku działała również żydowska organizacja kombatancka, o zarejestrowanie której wystąpiono do Urzędu Wojewódzkiego na początku 1946 r. Dopiero w połowie 1947 r. cel osiągnięto, ale uwarunkowany koniecznością zmiany proponowanej nazwy organizacji, która w swoim brzmieniu posiadała słowo „żołnierzy” (Związek Żołnierzy Żydów Uczestników Walk z Faszyzmem). W świetle obowiązujących przepisów nie można było bowiem zakładać żydowskich żołnierskich organizacji kombatanckich³⁷. W rezultacie podjętych starań powstała zatem organizacja o zaakceptowanej przez władze nazwie Związek Żydów Uczestników Walki Zbrojnej z Faszyzmem, z siedzibą we Wrzeszczu przy ul. M. Konopnickiej 8³⁸.

Intensywną działalność w zakresie ochrony zdrowia prowadził gdański oddział Żydowskiego Towarzystwa Ochrony Zdrowia. Z jego inicjatywy w 1947 r. utworzono ambulatorium z poradnią przeciwgruźliczą i gabinetem stomatologicznym oraz świetlicę dla dzieci³⁹.

Gdańscy Żydzi niemalże bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych przystąpili do odbudowy życia religijnego. Oprócz zaspakajania

potrzeb duchowych w szczególnie dużym stopniu przyczyniało się ono do odnowienia zerwanych wydarzeniami wojennymi więzi integrujących tę społeczność⁴⁰. W dniu 1 października 1945 r. odbyło się spotkanie grupy wiernych, na którym powzięto decyzję o powołaniu wspólnoty wyznaniowej w ramach Żydowskiego Zrzeszenia Religijnego⁴¹ przemianowanego w lutym 1946 r. na Żydowską Kongregację Wyznaniową.

Kongregacja obejmowała wszystkie żydowskie związki religijne działające w Polsce. Wierni należący do niej tworzyli oddziały wojewódzkie, którym podlegały oddziały gminne z minimalną liczbą 25 pełnoletnich osób, w tym przynajmniej 10 mężczyzn jako warunek odprawiania modłów. Kongregacje miejscowe umożliwiały wyznawcom religii mojżeszowej swobodne wykonywanie praktyk religijnych. W tym celu każda kongregacja utrzymywała rabiną, a w razie potrzeby podrabinów. Byli oni powoływani dożywotnio przez zarządy kongregacji spośród kandydatów z listy autoryzowanych rabinów. Ponadto do zadań zarządów należało odbudowywanie, organizowanie i utrzymywanie synagog, domów modlitwy i łaźni rytualnych. Rozwijano nauczanie religii mojżeszowej wśród dzieci żydowskich oraz zarządzano majątkiem gminy i sprawowano opiekę nad cmentarzami i zabytkami kultury żydowskiej. Korzystając z subwencji *Jointu* udzielano także pomocy potrzebującym – prowadząc domy noclegowe, domy starców, domy dziecka oraz koszerne kuchnie i stołówki. Zarząd kongregacji liczący od 3 do 9 osób wyłaniano w drodze wyborów spośród wszystkich jej członków⁴².

W Polsce w 1947 r. istniało około 80 kongregacji żydowskich zgrupowanych w pięciu okręgach wyznaniowych : w Warszawie, Łodzi, Krakowie, Katowicach i Wrocławiu. Posługę religijną sprawowało w całym kraju tylko 22 autoryzowanych rabinów⁴³.

Pierwsza siedziba gdańskiego wojewódzkiego zarządu ŻKW znajdowała się we Wrzeszczu przy ul. M. Konopnickiej 8, a od początku 1946 r. przy ul. Partyzantów 13 b/1. Od grudnia 1947 r. zatrudniał on w charakterze rabiną Nusena Trzaską. Objęcie tej funkcji wymagało uzyskania zgody wysokich urzędników państwowych. Zarząd gdańskiej kongregacji złożył wniosek w tej sprawie w Departamencie Politycznym MAP. Po zaopiniowaniu przez Referat do Spraw Żydowskich został on skierowany do akceptacji Departamentu Wyznaniowego, a ostateczną

decyzję podjął Edward Osóbka-Morawski⁴⁴. N. Trzaskala sprawował funkcję rabina do czasu swojego wyjazdu do Izraela w 1949 r. Prawdopodobnie w 1950 r. w Gdańsku istniała jeszcze jedna kongregacja, w której rabinem był Mojżesz Wajnberg⁴⁵.

Od początku swojego istnienia zarząd gdańskiej kongregacji dążył do odzyskania ocalałej po wojnie synagogi we Wrzeszczu. Departament Wyznaniowy MAP na podstawie cytowanego zarządzenia z 6 lutego 1945 r. „O tymczasowym uregulowaniu spraw wyznaniowych ludności żydowskiej” przekazał budynek w użytkowanie gdańskim Żydom. Nie odpowiadało to w pełni stanowisku zarządu kongregacji, dążącemu do przywrócenia prawa pełnej własności⁴⁶. Umożliwiło to jednak wiernym praktykowanie religii mojżeszowej.

⁴⁵ Zarządowi wojewódzkiemu gdańskiej Żydowskiej Kongregacji Wyznaniowej podlegały kongregacje miejscowe, o których zachowały się tylko szczątkowe informacje. Wiadomo, że w 1947 r. istniała kongregacja w Lęborku, mająca siedzibę przy placu Klasztornym 18⁴⁷. Ponadto w Tczewie na początku 1946 r. wznowiła działalność bożnica żydowska⁴⁸. Biorąc pod uwagę aktywność ludności żydowskiej należy przypuszczać, że i w pozostałych ośrodkach podejmowano próby reaktywowania instytucji religijnych.

Stosunek gdańskich władz wojewódzkich do ludności żydowskiej na początku okresu powojennego uwarunkowany był przede wszystkim zarządzeniami władz centralnych, w których brano pod uwagę okupacyjną tragedię tego narodu. W zarządzeniu Departamentu Politycznego MAP skierowanym do wojewody gdańskiego w 1945 r. zakazano przymusowego wysiedlania osób narodowości żydowskiej wraz z Niemcami. Przypadki takie mogłyby budzić posądzenie o antysemityzm, co w obliczu niedawnej zagłady kształtowało negatywny wizerunek władzy ludowej w społeczeństwie. Obywatele niemieccy narodowości żydowskiej mieli prawo do składania wniosków o wydanie tzw. tymczasowego zaświadczenia dla osób specjalnie prześladowanych przez reżim hitlerowski, pozwalających na przebywanie w kraju do czasu urzędowej weryfikacji ich przynależności narodowej, na podstawie której ostatecznie decydowano o losie wnioskodawcy. Ponadto każde zaświadczenie musiało potwierdzać fakt narażenia na prześladowania jego właściciela ze względu na żydowskie pochodzenie lub zawierać opis tych prześladowań w przypadku osób żyjących w związku małżeńskim z osobami

pochodzenia żydowskiego. Zaświadczenia wydawała Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Gdańsku, której funkcjonariusze w razie wątpliwości mieli obowiązek przeprowadzić wywiad o postawie wnioskodawcy w czasie wojny, zwracając uwagę na przyczyny i okoliczności pozwalające uniknąć eksterminacji⁴⁹.

Przedstawiciele władz, szczególnie niższych szczebli, nie zawsze stosowali się do tych zasad. Nawet po stwierdzeniu żydowskiego pochodzenia dochodziło do wysiedlania wielu rodzin w transportach wraz z Niemcami za Odrę. Mimo, że część z nich wyjeżdżała dobrowolnie to jednak w czasie podróży narażeni byli, podobnie jak Niemcy, na szykany i przestępstwa najczęściej dokonywane przez funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Zwykle miały one antysemickie lub antyniemieckie podłoże. Nie były jednak rezultatem celowych dążeń aparatu, ponieważ najczęściej wynikały z postawy i poglądów przedstawicieli władz najniższego szczebla, nad postępowaniem których nie sprawowano pełnej kontroli. Władze wojewódzkie dążyły do wyeliminowania takich incydentów w drodze postępowania urzędowego, ale najczęściej z niewielką skutecznością spowodowaną ograniczonymi wówczas możliwościami w ściganiu przestępców i ich liberalnym traktowaniem.

Znamienne dla postawy i poglądów przedstawicieli władz i społeczeństwa polskiego jest to, że do prześladowań dochodziło zwykle po ujawnieniu przez wyjeżdżających swojej narodowości. Niektóre osoby nimi dotknięte składały do wojewody gdańskiego skargi na postępowanie urzędników i milicjantów, zwracając szczególną uwagę na ich antysemicki charakter. Zwraca na to uwagę w swojej relacji jeden z wyjeżdżających : „Zdecydowaliśmy się wyjechać dnia 14 lipca 1946 r. Na dworcu spotkały nas bardzo wielkie trudności : jakiś pan w cywilnym ubraniu, będący w stanie nietrzeźwym, pod pozorem że data naszego zezwolenia nie jest ważna nie pozwolił nam wsiadać do pociągu.(...) W poczekalni nastąpił dalszy ciąg różnych szykan, wyzywań od Niemców, Żydów itp.(...). Później przybył urzędnik UBP i dokonał rewizji naszych papierów, po czym zabrał nam zezwolenia na wyjazd twierdząc, iż otrzymaliśmy je nieprawymi drogami i zabrano nas do Urzędu Bezpieczeństwa. We wszystkich urzędach pytano nas, ile tysięcy złotych zapłaciliśmy ob. Staroście, dyr. Delegatury OUL (Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego – przyp. *M.H.*) i kierownikowi Wydz. Pol.

Starostwa(...) Jest to niesłychane posądzenie i jednocześnie obraza wyżej wyszczególnionych urzędników. Przez cały czas odnosiliśmy wrażenie, że sprawa ta ma za podłoże nastawienie antysemickie”⁵⁰.

Bez względu jednak na restrykcje jakie dotknęły wyjeżdżającą ludność żydowską, wojewoda gdański i inni urzędnicy szczebla wojewódzkiego deklarowali chęć otoczenia jej opieką i udzielania pomocy. Już w czerwcu 1945 r. rozpoczęto wydawanie wspomnianych tymczasowych zaświadczeń, pozwalających na pozostanie w miejscu zamieszkania. Wprowadzono też ułatwienia dla osób składających wnioski o zmianę imion lub nazwisk na brzmienie polskie, co w ocenie zainteresowanych pozwalało zakamuflować pochodzenie żydowskie, a tym samym uniknąć napaści antysemickich⁵¹.

Warto tutaj dodać, że w odróżnieniu od innych regionów kraju na Pomorzu Gdańskim w okresie powojennym nie dochodziło do pogromów ludności żydowskiej ani morderstw na tle antysemickim. Wynikało to zapewne z niewielkiej liczby Żydów i ich rozproszenia, ale i braku silnych napięć w stosunkach polsko-żydowskich w Gdańsku wylumionych napływowym pochodzeniem obydwu grup, zajętych przede wszystkim tworzeniem podstaw dla własnej egzystencji⁵². Tutejsza ludność żydowska padała ofiarą pospolitych przestępstw kryminalnych, pozbawionych politycznego czy narodowościowego podłoża. Niewątpliwie jednak nadchodzące z głębi kraju wiadomości o antyżydowskich ekscesach i pogromach oraz obawa przed nimi miały wpływ na nastroje panujące wśród gdańskich Żydów i w wielu przypadkach stanowiły bezpośrednią przyczynę podjęcia decyzji o wyjeździe⁵³.

Władze wojewódzkie nakazywały urzędnikom niższych szczebli szczególną dbałość w załatwianiu spraw petentów narodowości żydowskiej. Zwracano uwagę na konieczność delikatnego i uprzejmego ich traktowania. Zakazano jakiegokolwiek samowolnego wydawania zarządzeń dotyczących Żydów oraz dowolnego interpretowania przepisów władz zwierzchnich. Naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku, Leon Wierzbicki, już w czerwcu 1945 r. zobowiązał starostów i prezydentów miast do ścisłego przestrzegania przepisów mających ułatwić uzyskanie przydziałów na mieszkania dla Żydów przybywających na Pomorze Gdańskie. Ponadto zakazał urzędowi terenowym stawiania ograniczeń w podejmowaniu działalności przez powstające wówczas komitety żydowskie⁵⁴. Najwyraźniej wyni-

kalo to z istniejącej u przedstawicieli władz obawy przed posadzeniem o antysemityzm, co wydawało im się wówczas, bezpośrednio po wojnie. szczególnie szkodliwe w kształtowaniu pozytywnego wizerunku w społeczeństwie polskim i wśród mniejszości narodowych.

Stosunek władz wojewódzkich do ludności żydowskiej ulegał zmianie wraz ze wzrostem wpływów organizacji syjonistycznych. Popierano działalność Komitetu żydowskiego zdominowanego przez komunistów, jednocześnie dążąc do ograniczania rosnącej popularności miejscowej kongregacji. Pretekstem do uznania jej za „wsteczną i reakcyjną” było wejście w skład kierownictwa przedstawicieli nie zalegalizowanego w powojennej Polsce „Związku Izraela” (Agudas Isroel)⁵⁵. Dochodziła do tego jeszcze polityka antyreligijna prowadzona wobec wszystkich wyznań w Polsce, jak i niechęć wielu działaczy żydowskich do religii⁵⁶.

Widoczne było to w opublikowanym w lipcu 1947 r. przez Komitet Centralny PPR projekcie uchwały „Praca i zadania Polskiej Partii Robotniczej wśród ludności rodzimej”. Stwierdzono w nim: „Taktyka naszych towarzyszy w Komitetach Żydowskich dążąca do wzmocnienia jedności działania wszystkich ugrupowań demokratycznych jest poważnym czynnikiem w walce przeciwko elementom reakcyjnym działającym w środowisku żydowskim w kraju i za granicą. KC uważa jednak tę walkę za niedostateczną, szczególnie w stosunku do „Agudy” (która współpracowała z sanacją), w stosunku do grupy folkistów tzw. Żydowskiego Stronnictwa Demokratycznego⁵⁷ w Łodzi i rewizjonistów-syjonistów, właściwie faszystów żydowskich⁵⁸. Ci ostatni mają oparcie w legalnych organizacjach syjonistyczno-demokratycznych oraz Kongregacji Religijnej (...) Należy bezwzględnie zwalczać próby utworzenia w Polsce federacji syjonistycznej, gdyż będzie ona całym swym ostrzem skierowana przeciw PPR (...). Dążąc do wzmocnienia jedności działania w Komitetach Żydowskich PPR-owcy powinni przyczynić się do rozszerzenia bazy społecznej Komitetów, przyciągając do współpracy Kongregację Religijną. Przy tym powinny być zwalczane tendencje Kongregacji Religijnych do przekształcenia się w organizacje polityczne. Ich działalność musi być ograniczona wyłącznie do zaspakajania potrzeb religijnych ludności żydowskiej (...) Należy stanowczo zwalczać każdy przejaw separatyizmu i ściśle zespolić żydowskie koła i frakcje PPR przy placówkach żydowskich z ogólnym kierownictwem partyjnym”⁵⁹.

W 1948 r., gdy rozwiały się nadzieje na zainstalowanie w nowo powstającym państwie izraelskim opcji komunistycznej i proradzieckiej, diametralnie zmienil się stosunek władz polskich do ludności żydowskiej. Władze zaczęły administracyjnie ograniczać swobodę działania partii i instytucji żydowskich. Wynikało to również z ówczesnych dążeń aparatu władzy do ukształtowania monopartyjnego systemu politycznego w kraju, zgodnego z zasadami stalinowskiego modelu państwa.

W końcu 1948 r. działacze Frakcji PPR ograniczyli wpływy syjonistów w wojewódzkim Komitecie żydowskim⁶⁰. Latem 1949 r. już w ramach Zespołu PZPR przeszli do likwidacji ruchu syjonistycznego. Urzędnikom administracji państwowej na Pomorzu Gdańskim zakazano udzielania zezwoleń na organizowanie przez „Haszomer-Hacair” i inne partie syjonistyczne kolonii wypoczynkowych dla dzieci żydowskich oraz publicznych zbiórek pieniędzy na te cele. Zobowiązano ich także do stawiania przeszkód lokalowych i biurokratycznych, przyznając prawo do sprawowania instytucjonalnej opieki jedynie Komisji Koordynacyjnej dla Spraw Dzieci i Młodzieży przy CKZP⁶¹.

Prowadzone działania zmierzały do dezorganizacji działalności ugrupowań syjonistycznych i w rezultacie spowodowały ich rozwiązanie. Jesienią 1949 r. zakończył działalność gdański oddział funduszu narodowego Keren Kejanet Leisrael, zlikwidowany na podstawie decyzji MAP z 2 listopada 1949 r.⁶² W tym samym czasie zakazano działalności *Jointu*. Działalność polityczną na Pomorzu Gdańskim zakończyła definitywnie kolejna fala masowej emigracji do Izraela trwająca od września 1949 do lutego 1951 r.⁶³ i rozwiązanie pozostałych partii i organizacji żydowskich.

Od 1948 r. znacznie osłabła aktywność religijna Żydów gdańskich⁶⁴. Zakończyła ją likwidacja synagogi we Wrzeszczu. W 1951 r. po przebudowie przejęto budynek na potrzeby szkoły muzycznej⁶⁵. Oznaczało to także zakończenie działalności przez miejscową kongregację wyznaniową. Utrata synagogi była efektem zaostrzającego się stosunku władz do tej mniejszości po 1948 r. i wynikiem wygasania zbiorowej formy życia religijnego gdańskich Żydów na skutek ich wyjazdów.

Na przełomie 1950 i 1951 roku przestał również istnieć wojewódzki komitet żydowski w Gdańsku. Jego ostatnim przewodniczącym był Srul Kupfer, członek PZPR⁶⁶. Komitet rozwiązano w ramach likwidacji

CKŻP, który po połączeniu z Żydowskim Towarzystwem Kultury przekształcono w Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce.

Wyjazdy ludności żydowskiej oraz likwidacja jej instytucji i organizacji doprowadziły do zaniknięcia najbardziej aktywnej pod względem politycznym i społecznym grupy narodowej na Pomorzu Gdańskim spośród licznych tutaj po wojnie drobnych mniejszości kulturalno-wyznaniowych. Ponowne uaktywnienie środowiska gdańskich Żydów nastąpiło dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych. W 1960 r., po kolejnej fali emigracyjnej trwającej w latach 1957-1959, liczyło ono już tylko kilkudziesięciu przedstawicieli.

Przypisy

1. Problematyka ludności żydowskiej na Pomorzu Gdańskim po II wojnie światowej nie została dotychczas ujęta w całościowym opracowaniu. Zagadnienie to dopiero od kilku lat stanowi cel badawczy historyków, reprezentujących przede wszystkim pomorskie środowiska naukowe (Gdańsk, Toruń). Na uwagę zasługują publikacje G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje społeczności żydowskiej w województwie gdańskim w okresie powojennym*, (w:) *W starej i nowej ojczyźnie. Mniejszości narodowe w Gdańsku po II wojnie światowej*. Pod red. I. Hałagidy. Gdańsk 1997; tegoż, *Żydowskie instytucje religijne i religijność Żydów w województwie gdańskim w latach 1945-1996*, (w:) *Nierzyskokatolickie kościoły i grupy wyznaniowe w Gdańsku w latach 1945-1995 oraz ich wkład w rozwój regionu gdańskiego*. Pod red. Wł. Pałubickiego i H. Cyrzan. Gdańsk-Koszalin 1998; M. G o l o n, *Żydzi, Ukraińcy, Rosjanie, Białorusini i Cyganie na Pomorzu Gdańskim po II wojnie światowej*, (w:) *Mniejszości narodowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*. Pod red. M. Wojciechowskiego. Toruń 1998 (głównie o mniejszości żydowskiej na obszarze powojennego województwa pomorskiego)
2. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej 1945-1950 (AAN, MAP), Dane liczbowe Wydziału Ewidencji i Statystyki CKŻP dotyczące Żydów w województwie gdańskim w 1945 r. (brak daty)
3. Zob. J. M i s z t a l, *Osadnictwo Żydów polskich repatriowanych ze Związku Radzieckiego na ziemiach zachodnich i północnych*, Przegląd Zachodni 1992, nr 2, s. 161-184
4. Była to jedna z najważniejszych przyczyn wyjazdów ludności żydowskiej z Polski w pierwszych powojennych latach. Władze polskie zezwoliły na otwarcie granicy dla chcących wyjechać Żydów bez wymaganej w takich przypadkach procedury urzędowej, co niewątpliwie było sukcesem ugrupowań syjonistycznych nawołujących do wyjazdu z Polski. Zob. M. P i s a r s k i, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1951*, (w:) *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*. Pod red. J. Tomaszewskiego, Warszawa 1997

5. M. G o l o n, *Żydzi*, s.238
6. St. Ł a c h, *Osadnictwo ludności żydowskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w latach 1945-1950*, Slupskie Prace Humanistyczne nr 8a, 1990, s.18
7. M. G o l o n, *Żydzi*, s.239
8. AAN, MAP, sygn. 788, f. 19. Sprawozdanie z działalności komitetów żydowskich w województwie gdańskim w 1945 r. (brak daty); G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.85
9. AAN, MAP, sygn. 788, f. 57. Statut Centralnego Komitetu Żydów w Polsce (brak daty)
10. Żydowska Socjalno-Demokratyczna Partia Robotnicza „Poalej Syjon-Lewica” reprezentowała odłam komunistyczny w nurcie syjonistycznym żydowskiego życia politycznego. Po II wojnie światowej liczyła w Polsce ok. 2 tys. członków, przede wszystkim robotników wielkoprzemysłowych i zatrudnionych w spółdzielniach. W 1947 r. po połączeniu się z „Poalej Syjon-Lewica” z lewicową częścią „Palej Syjon-Prawica” została przekształcona w Zjednoczoną Żydowską Partię Robotniczą Poalej Syjon. Dążyła do utworzenia komunistycznego państwa żydowskiego na Bliskim Wschodzie przy pomocy ZSRR i w porozumieniu z Arabami. Nie była przeciwna istnieniu skupisk żydowskich w Polsce. Partia ta została zlikwidowana na początku 1950 r.
11. Frakcja PPR przy CKŻP w 1947 r. liczyła ok. 7 tys. członków, głównie robotników spółdzielni, urzędników i w mniejszym stopniu robotników wielkoprzemysłowych. Podlegała ona bezpośrednio Komitetowi Centralnemu PPR. Jej rola w CKŻP, jako reprezentanta nurtu komunistycznego, stopniowo wzrastała, a do 1948 r. posiadała w nim pozycję dominującą. Jej głównym celem było utrzymanie skupisk żydowskich w Polsce przy założeniu, że z czasem ulegną one unifikacji z narodem polskim w ramach ukształtowania się społeczeństwa socjalistycznego. Na początku 1949 r. wchłonęła działaczy „Bundu” i następnie – jako Zespół PZPR – doprowadziła do likwidacji CKŻP
12. G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.86
13. AAN, MAP, sygn. 788, f. 19. Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego w Gdańsku w 1945 r. (brak daty)
14. Amerykański Żydowski Komitet Rozdzielczy – istniejąca od I wojny światowej – to potężna instytucja finansowa Żydów amerykańskich, prowadząca szeroko zakrojoną działalność charytatywną, kredytową i koordynującą udzielanie pomocy dla ludności żydowskiej na świecie, potocznie nazywana *Jointem*
15. AAN, MAP, sygn. 788, f. 89. Sprawozdanie z działalności Wydziału Opieki Społecznej Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego w Gdańsku za I półrocze 1946 r. (brak daty). Charakterystyczną formą pomocy było popularne wśród ludności żydowskiej rozdawanie paczek żywnościowych i udzielanie zapomóg pieniężnych z okazji Świąt Bożego Narodzenia (sic!)
16. Pomoc dla dzieci żydowskich była udzielana nie tylko przez instytucje żydowskie i przedstawiciele tego środowiska. Np. oddział Ligi Morskiej w Gdańsku przyznał uczestnikom kolonii letnich w lipcu 1947 r. prawo wyłącznego użytkowania

- części plaży w Brzeźnie, natomiast właściciel czytelni we Wrzeszczu możliwość bezpłatnego korzystania z księgozbioru. Szeroko komentowała to lokalna prasa, szczególnie podkreślając spontaniczny charakter pomocy. Zob. *Dzieci żydowskie nad morzem*, „Dziennik Bałtycki” z 11 VII 1947, nr 188, s.6
17. G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.87-88
18. Tamże, s.88. W zachowanej dokumentacji brakuje informacji o organizowaniu szkół żydowskich na Pomorzu Gdańskim. Biorąc jednak pod uwagę niezwykle szeroki zasięg odradzającego się prywatnego szkolnictwa żydowskiego w kraju należy przypuszczać, że gdańscy Żydzi również dążyli do utworzenia placówek oświatowych. Zob. H. C h a l u p c z a k, T. B r o w a r e k, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 1998, s.183-184
19. AAN, MAP, sygn. 787, f. 4. Pismo Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego w Gdańsku do Ministerstwa Ziem Odzyskanych z 31 V 1947 r. Prawdopodobnie było to spowodowane postępującą już wówczas zmianą stosunku władz do kwestii żydowskiej w Polsce
20. S. I. a c h, *Osadnictwo ludności żydowskiej*, s.12
21. M. P i s a r s k i, *Emigracja Żydów*, s.37-38
22. AAN, MAP, sygn. 787, f. 3. Pismo wojewody gdańskiego do Prezydium Rady Ministrów w sprawie memoriału ludności żydowskiej z 14 X 1946 r.
23. Tamże
24. Tamże, f. 4
25. G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.87
26. Program produktywizacji przynosił niewielkie rezultaty w dużych skupiskach żydowskich w kraju, gdzie ok. 30 procent Żydów pracowało w przemyśle i rolnictwie. Załamał się po pogromie kieleckim i spowodowanej nim emigracji. Wielu Żydów zrezygnowało wówczas z zatrudnienia w zakładach przemysłowych czy gospodarstwach rolnych i zakładało własne warsztaty rzemieślnicze oraz podejmowało pracę w spółdzielniach. Natomiast w małych ośrodkach żydowskich, jakim był Gdańsk, struktura zawodowa ludności żydowskiej nie uległa zmianom
27. Znajdowały się tam, głównie w okolicach Monachium, obozy dla *displaced persons*, w których władze strefy organizowały wyjazdy ludności żydowskiej na Bliski Wschód
28. Więcej wyjaśnień dotyczących tego problemu znajduje się w opracowaniu A. S t a n k o w s k i, *Emigracja Żydów z Pomorza Zachodniego w latach 1945-1960*, (w:) *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*. Pod red. J. Tomaszewskiego, Warszawa 1997
29. AAN, MAP, sygn. 787, f. 188. Pismo Wernera Boera ze Słupska do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku z 17 VII 1946 r.
30. Żydowska Partia Robotnicza „Haszomer Hacair” liczyła wówczas w Polsce ok. 1,5 tys. członków. Najwięcej zwolenników miała wśród młodzieży przebywającej w kibucach i w szkołach hebrajskich. Stanowiła odłam syjonistyczno-komunistyczny w CKŻP. Dążyła do utworzenia państwa żydowsko-arabskiego na Bliskim Wschodzie pod auspicjami ONZ, ale z głównym udziałem ZSRR. Sprze-

ciwiała się tworzeniu skupiska żydowskiego w Polsce i popierała masową emigrację do Palestyny. Zakończyła działalność pod koniec 1949 r.

31. AAN, MAP, sygn. 790, f. 81. Informacja o działalności organizacji „Hechaluc-Pionier” w Gdańsku w 1947 r. (brak daty)

32. Zjednoczenie Syjonistów Demokratów „Ichud” było jedną z najliczniejszych partii żydowskich w powojennej Polsce (7-8 tys. członków). Reprezentowała odłam socjaldemokratyczny w nurcie syjonistycznym. Jego zwolennicy wywodzili się spośród byłych przemysłowców, handlowców, urzędników i przedstawicieli inteligencji oraz studentów. Pomimo różnic ideologicznych współpracowała z Frakcją PPR przy CKŻP. Partia ta została zlikwidowana na początku 1950 r.

33. G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.88

34. W 1947 r. partia ta połączyła się z prawym skrzydłem „Poalej Syjon-Prawicy” tworząc Żydowską Syjonistyczno-Socjalistyczną Partię Robotniczą Poalej Syjon Hitachdut w Polsce. Była przeciwna tworzeniu skupisk żydowskich w Polsce. Dążenia do powstania państwa izraelskiego wiązała z Wielką Brytanią. Partia ta działała do końca 1949 r.

35. Archiwum Państwowe w Gdańsku (APG), Urząd Wojewódzki w Gdańsku 1945-1950 (UWG), sygn. 290, f. 134. Pismo Żydowskiego Funduszu Narodowego do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku z 9 VIII 1949 r.

36. W 1947 r. „Bund” skupiała się z prawym skrzydłem „Poalej Syjon-Prawicy” tworząc Żydowską Syjonistyczno-Socjalistyczną Partię Robotniczą Poalej Syjon Hitachdut w Polsce. Była przeciwna tworzeniu skupisk żydowskich w Polsce. Dążenia do powstania państwa izraelskiego wiązała z Wielką Brytanią. Partia ta działała do końca 1949 r.

37. *Rejestracja Żydów uczestników walki zbrojnej*, „Dziennik Bałtycki” z 12 VII 1947, nr 189

38. Wynikało to prawdopodobnie z realizowanych wówczas dążeń władz państwowych do zmonopolizowania form działalności kombatanckiej w ramach Związku Bojowników o Wolność i Demokrację

39. *Dzieci żydowskie*, s.6

40. W pierwszym okresie po zakończeniu działań wojennych zaspakajaniem potrzeb religijnych ludności żydowskiej miały zajmować się komitety żydowskie. Jednak wobec sprzeciwu części religijnych Żydów uważających, że CKŻP dąży do laicyzacji ludności żydowskiej MAP, w lutym 1945 r. wyraziło zgodę na utworzenie zrzeszenia religijnego

41. G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.89

42. AAN, MAP, sygn. 794, f. 245. Statut Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego w RP

43. W pierwszym okresie po zakończeniu wojny w ŻKW dominowali działacze Mizrachi, odłamu religijnego w nurcie syjonistycznym, mającym poparcie administracji państwowej. Ich wpływy zwalczały działacze Agudy oraz syjoniści-

rewizjoniści i folkisci, dążący do przekształcenia kongregacji w żydowskie gminy wyznaniowe

44. AAN, MAP, sygn. 1103, f. 111. Pismo Departamentu Politycznego do Departamentu Wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej w sprawie rabina gdańskiej kongregacji wyznaniowej z 29 XII 1947 r.

45. G. B e r c n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.89

46. Tamże

47. AAN, MAP, sygn. 1101, f. 31. Informacje o działalności Żydowskiej Kongregacji Religijnej w Gdańsku (brak daty)

48. M. G o l o n, *Żydzi*, s.245

49. APG, UWG, sygn. 358, f. 137. Zarządzenie Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku dotyczące traktowania ludności żydowskiej przez władze terenowe z 22 X 1945 r. Zarządzenie to regulowało zasady wydawania zaświadczeń przez władze terenowe. Np. latem i jesienią 1945 r. podobne w treści do wojewódzkich zaświadczenia wydawał Pełnomocnik Rządu RP na Obwód Słupsk. APG, UWG, sygn. 358, f. 140,161,172. Zaświadczenia tymczasowe o stwierdzeniu narodowości żydowskiej wydane przez Pełnomocnika Rządu RP na Obwód Słupsk w 1945 r.

50. AAN, MAP, sygn. 787, f. 188. Pismo Wernera Boera do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku z 17 VII 1946 r.

51. APG, UWG, sygn. 358, f. 26. Wniosek Ozjasza Segala do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku o zmianę nazwiska z 14 IX 1945 r.

52. Inaczej ta sytuacja kształtowała się w sąsiednim i porównywalnym co do liczebności Żydów województwie pomorskim (którego terytorium należało do tzw. ziem „dawnych”, a przedwojenna struktura społeczna po wojnie nie uległa tak głębokim zmianom), gdzie w 1945 r. stwierdzono dokonanie kilku zabójstw o podłożu antysemitycznym. M. G o l o n, *Żydzi*, s.246

53. Szczegółową analizę przyczyn wyjazdów przeprowadził M. P i s a r s k i, *Emigracje Żydów*, s.15-21

54. APG, UWG, sygn.379, f. 3. Okólnik Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku w sprawie obsługi petentów narodowości żydowskiej w urzędach z 27 VI 1945 r.

55. Mimo tego, że przedwojenny „Związek Izraela” podkreślał lojalność wobec państwa polskiego i był zwalczany przez partie reprezentujące nurt syjonistyczny. Zob. H. C h a ł u p c z a k, T. B r o - w a r e k, *Mniejszości narodowe*, s.166,175

56. H. D a t n e r, M. M e l c h i o r, *Żydzi we współczesnej Polsce – nieobecność i powroty*, (w:) *Mniejszości narodowe w Polsce*. Pod. red. Z. Kurcza, Wrocław 1997. s.72-73

57. Partia ta prowadziła działalność nielegalną i liczyła wówczas kilkuset członków, głównie kupców i rzemieślników. Była przeciwna istnieniu CKŻP i dominującej w jego działalności Frakcji PPR. Opowiadała się za reaktywowaniem gmin żydowskich w Polsce i zdecydowanie przeciwstawiała się produktywizacji uważając, że doprowadzi do wynarodowienia Żydów

58. To określenie wynikało z negatywnej oceny założeń programu syjonistów-rewizjonistów, dążących do utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie drogą walki zbrojnej. Takie przygotowania prowadzono w okresie międzywojennym, popierając tworzenie żydowskich organizacji paramilitarnych. Liczebność syjonistów-rewizjonistów szacowano na około 2 tys. Nie tworzyli zorganizowanej partii (przed wojną działali w ramach Związku Syjonistów-Rewizjonistów i Nowej Organizacji Syjonistycznej), a swoją politykę prowadzili będąc członkami innych partii, przede wszystkim Ichudu, w którym założyli sekcję Maawak
59. AAN, MAP, sygn. 788, f. 211-215. Projekt uchwały Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej – „Praca i zadania PPR wśród ludności żydowskiej”, z lipca 1947 r.
60. M. P i s a r s k i, *Emigracja Żydów*, s.56
61. Archiwum Państwowe w Słupsku. Zespół: Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Słupsku 1945-1950, sygn. 188, f. 36. Zarządzenie Ministerstwa Administracji Publicznej w sprawie działalności organizacji syjonistycznych z 13 VII 1949 r,
62. AAN, MAP, sygn. 790, f. 23. Informacja o działalności żydowskich organizacji syjonistycznych w Gdańsku w 1949 r. (brak daty)
63. M. P i s a r s k i, *Emigracja Żydów*, s.63-64
64. Obok trudności związanych z organizowaniem form życia religijnego w Gdańsku wpływ na to prawdopodobnie miały przekształcenia zachodzące w ŻKW. W czerwcu 1948 r. działacze Mizrahi doprowadzili, wbrew stanowisku pozostałych stronnictw żydowskich w kongregacjach, do podjęcia decyzji o przystąpieniu do CKŻP. W rezultacie w sierpniu 1949 r. na ogólnokrajowym zjeździe delegatów żydowskich kongregacji wyznaniowych przekształcono je w Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego w Polsce, co oznaczało likwidację niezależności życia religijnego ludności żydowskiej
65. G. B e r e n d t, *Świeckie i religijne organizacje*, s.89
66. Tamże, s.99